

Z nama se je peljal tudi tov. Karol Kavčič-Iztok, ki je bil tudi pripadnik KVP. Dobri tovariš poročnik, ki me je pripeljal domov, je pri nas prespal, zgodaj zjutraj pa me je pripeljal v Videm. To je bilo tudi zadnje dejanje dobrega tovarštva, ki sem ga okusil v svojem ži-

vljenju. Tako sem končal drugo svetovno vojno skoraj na istem mestu kot prvo, ker sem bil takrat v vasi Camineto pri Buttriju, eno železniško postajo od Vidma v smeri proti Gorici, kjer sem bil na nekem oficirskem tečaju.

Dr. Milan Gregorčič

V ITALIJANSKIH ZAPORIH*

V februarju 1942 je Ljubljana že odločno kazala svoj odpor proti okupatorju. OF je organizirala razne akcije proti Italijanom. Za predvečer obletnice Prešernovega rojstva npr. so bile ceste in ulice med sedmo in osmo zvečer čisto prazne, kakor so letaki vnaprej napovedali. Naslednji dan so dijaki po nekaterih šolah med šolsko uro nenadoma vstali in z enominutnim molkom počastili Prešernov spomin. Pred njegov spomenik je mladina nanese la cvetja. Te in podobne akcije so šle Italijanom močno na živce. Začeli so s preiskavami po šolah in z zapiranjem moških. Policijsko uro so pomaknili na pol šesto zvečer. Na ulici je padlo že nekaj žrtev.

Racije

Dne 23. februarja 1942 so Italijani zaprli Ljubljano v obroč bodoče žice in stražnici, nato pa začeli z racijami. Pregledovali so posamezne dele mesta in mlajše moške odvažali v vojašnice, kjer so s pomočjo svojih zaupnikov-izdajalcev odbirali sumljive in jih vodili v zapore belgijske in šentpeterske vojašnice. V petek 27. februarja sta prišla na vrsto Podrožnik in Rožna dolina, kjer sem stanoval. Ze ponoči smo slišali italijanske vojake na cesti, ki so stražili, da ne bi kdo iz hiš odšel drugam. Zgodaj zjutraj so pridrveli kamioni z vojaštvom, ki je nato začelo s hišnimi preiskavami in odvažanjem moških. To se je dogajalo vse dopoldne. Malo pred kosilom sem postavil za zunanjo šipo fotografski aparat, se skrnil za zastor in fotografiral kamion,

poln fantov in mož, ki so jih peljali v vojašnico. Mislil sem, da vojaki na kamionu tega niso zapazili, a sem se motil.

Aretacija

Ko smo sedeli še pri kosilu, je ob vrtni ograji obstal vojaški kamion, z njega so skočili visokorasli sardinski grenadirji, splezali čez ograjo in potokli na stanovanjska vrata. Ko smo jim odprli, so se razkropili po sobah in preiskali omare, pianino in drugo opravo. Našli so aparat in zavpili: Chi ha fotografato? Povedal sem, da sem jaz fotografiral. Moral sem se napraviti in iti z njimi. Na kamionu jih je bilo ob meni deset in dva oficirja. Peljali so me v realko, kjer je bila vojaška komanda. Skoraj dve uri sem stal v avli in ob meni dva stražarja. Nato je prišel po stopnicah komandant v spremstvu več oficirjev. Vprašal me je, ali sem poklicni fotograf. Povedal sem mu, da sem profesor. »Kaj poučuješ?« Ko sem odgovoril, da poučujem geografijo in biologijo, je zasmehljivo dostavil »in specialno fotografiranje vojaških avtomobilov«. Nasmehnil sem se, oni pa so se obrnili in slišal sem, da je ukazal »sviluppare« — razviti. Zatem so me peljali v artilerijsko vojašnico. Tam sem čakal pod stražo, da so film razvili. Od tam smo se peljali v belgijsko vojašnico. Eden od spremstva me je spet vprašal, čemu sem fotografiral. Rekel sem mu, da iz privatnega zanimanja, pa se je zasmehal in rekel: »E, per propaganda, per gli Inglesi.« Zdaj se mi je posvetilo, kaj mi bodo vse nartili. V belgijski vojašnici so me oddali karabinerjem. Dolgo časa so tekali sem in tja, končno so postavili zapisnik, mi preiskali žepo, odvzeli legitimacijo, žepni nož, zobotrebce, svinčnik, kravato, naramnice, vezalke iz čevljev. Kakor da so slekli človeka z mene! Prišlo mi je na misel, da zdaj

* Opomba: O nemiških zaporih in taboriščih sta Minka Kalan (XV. letnik) in Janko Bernik (XVII. in XXI. letnik) objavila v Loških razgledih svoje spomine. Ker smo nekateri Ločani šli tudi skozi italijanske zapore in taborišča, naj bo tale moj spis skromno dopolnilo zaporniških spominov, na srečo skromno tudi po težavah doživetij. — F. P.

Ob racijah 27. februarja 1942 so Italijani odvažali polne kamlone moških iz Rožne doline v Ljubljani v vojašnice

lahko na moj aparat snemajo kateri koli vojaški objekt in me obdolže špijonaže. Zato sem prosil, naj zapišejo, da je samo en posnetek na filmu, pa me je neki debeli stražmojster (maresciallo) nadrl in so me odgnali čez dvorišče v stavbo, kjer so bili prej garnizijski zapori.

Zapor

Mimo stražarjev z nasajenimi bajoneti smo prišli do železnih vrat, priklicali so stražarja, da jih je odprl, in me potisnili v celico z dvema zamreženima okencema pod stropom in s kakih šest metrov dolgim, golim lesenim pogradom, kjer je sedelo in ležalo kak ducat na racijah plovljenih moških. Ponoči smo ležali tako na gosto, da smo drug drugemu tiščali kolena pod kolena in smo se morali vsi prebuditi, kadar kdo ni mogel več vzdržati te lege, in smo se morali vsi hkrati obrniti na drugo stran. Zjutraj so nas vse skupaj gnali na stranišče, da smo

opravili potrebo, pri tem je zraven čepelih stal maresciallo in vpil: presto, presto — hitro, hitro! Kdor je imel srečo, je ujel nekaj kapljic vode, ki so kapljale od zarjavelih kotličev, da si je zmočil roke in obraz. Neki mlad fant, ki so ga zvečer potisnili v našo že tako prenapolnjeno celico, je ponoči razbijal po vratih in prosil, naj ga puste na stranišče, a so se mu stražarji zunaj smejali. Moral je opraviti potrebo v svoj gojzer, tega je potem zjutraj izpraznil in ga tako onesnaženega nataknil na nogo. Vsako jutro smo dobili hlebček za ves dan in neko temno čorbo, opoldne in zvečer pa zajemalko redke zelenjavne juhe. Od časa do časa so koga odgnali iz celice in ga ni bilo več nazaj, toda več so jih prignali kot odgnali.

Premeščanje

Nekega dne so prišli pome, me še z nekaterimi zaprli v policijski avto —

»marico« in nas peljali na policijo na Bleiweisovi (sedaj Prešernovi) cesti, kjer smo dolgo stali na dvorišču. Kaj se je takrat pletlo z menoj, ne vem, niso me niti zaslišali, niti kaj rekli. Od tam so me spravili v šentpetersko vojašnico.

V šentpeterski vojašnici sem prišel v celico, kjer so bili trije na dveh posteljah, enega od njih so pozneje ustrelili kot talca. Kmalu po mojem prihodu se je pred vrati pojavil profesor Fran Novak, odbornik proforskega društva, in sva skozi rešetke govorila. Za njim je prišel še univerzitetni profesor France Kidrič, Borisov oče, s katerim sva bila znana s sej odbora za odkup Prešernove rojstne hiše, kjer sem zastopal prosvetni oddelek banske uprave. Povedal sem mu o svojem doživljanju in o racijah. V sobi so mi tovariši odstopili odejo in sem tisto noč udobno spal, čeprav na tleh, saj je bilo vsaj dovolj prostora, mirno in čisto. Lahko sem si sezul čevlje in nataknil copate. Naslednje jutro so nas spustili, da smo se šli v kopalnico umivat. Tam sem naletel na Ferda Kozaka, s katerim sva skupaj služila na klasični gimnaziji. Jaz sem bil ves zanemarjen, on pa v snažni pižami, z brisačo, brivskim aparatom in kolonjsko vodo. Že dopoldne me je prišel neki vojak klicat, naj grem z njim. Vprašal sem ga, ali naj se obujem in oblečem, pa je rekel, da ni treba, naj kar hitro grem. Odklepali in zaklepali so za nama železna vrata, pripeljal me je na dvorišče in mi velel, naj stopim v policijski avto. Peljali so me nazaj v belgijsko vojašnico. Ne v zapor, temveč v sobo, kjer so zbirali zapornike za transport. Šele pozneje sem razumel to premeščanje, oklevali so, ali naj me pošljejo v prosto konfinacijo ali v internacijsko taborišče. Odločili so se za drugo. Moje čevlje, suknjo in klobuk so pozneje izročili moji ženi, ki so jo poklicali k salezijancem zraven kasarne. To ji je povzročilo veliko skrb in žalost, saj ni vedela, ali sem še živ.

Zbiranje za transport

V zbiralni sobi nas je bilo okoli sto. Nekateri so stali pri stražarju ob odprtih vratih, pred katerimi je bila koza z bodečo žico (španski jezdec), in čakali ves dan, kdaj se bo na hodniku pojavil kak znanec. Drugi so se gnetli okoli oken in praskali s šip oljno barvo, da bi videli na dvorišče, spet drugi sedeli po tleh

in neprestano razpravljali, kako kaže, kdaj bo konec vojne, kaj pomeni ta in ona malenkost. Neki šaljivi Ljubljčan, ki mu pa ne vem več imena, je venomer tolažil »bo že Jože pokazal Hitlerju« (mislil je Josipa Stalina). Na Jožefov dan 19. marca je navdušeno govoril o Stalinovem godu in o njem, našem rešitelju. Nekje ob steni smo našli prostor dr. Ljudevita Kušcer, profesor biologije, s katerim sva bila znana iz Prirodoslovnega društva, Žorž Hočevar iz Rožne doline, računovodja Narodnega gledališča, pisatelj Juš Kozak, njegov sin Miklavž, zdravnik, in jaz. Čepeli smo na tleh, imeli živahne debate in večkrat tarokirali. Kdo je vtihotapil karte, ne vem več. V sobi je bilo nekaj moških iz Rožne doline, ki sem jih vsaj po obrazu poznal. Drugi so bili iz drugih delov Ljubljane ali iz okolice. Jože Černe, kmet iz Štepanje vasi, mi je povedal, da so Italijani pri preiskavi našli za strešni tram zatakunjeno slovensko zastavo in so ga pretepli, da je ves pretepen prišel v zapor. Mnogo je bilo mož iz Logatac in Vrhnike, med njimi upravitelj vrhniške šole Grega Novak, vodja Sokola, razborit in družaben, ki se je rad pridružil naši družbi in sva postala dobra prijatelja. Od tam je bil mlad pek v belem predpasniku in z belo čepico, tak, kakršnega so pobrali izpred peči. Iz vasi Golo pod Krimom in z Iga so pripeljali vse moške, ko so Golo požgali. Med njimi sta bila učitelja Vodopivec in Flajs. Večina tovarišev, ki jih omenjam, je že pokojnih, le Vodopivec še živi v Radovljici kot ravnatelj šole v pokoju.

Ko so nam stražarji delili hrano, so dali v sobo nekaj pločevinastih krožnikov brez pribora. Zjutraj smo temno pobarvano tekočino, ki naj bi bila kava, popili, opoldne in zvečer smo si pomagali s koščki stekla iz razbite okenske šipe, da smo postrgali malo goste usedline nekake mineštre. Nato smo krožnike naložili na tla ob vratih in so naslednji dobili vanje, v nepomite, zapackane znotraj in zunaj, svoje porcije. Tako je šlo od sobe do sobe. Profesor Kušcer, ki je imel odprto tuberkulozo, je vedno zadnji v sobi šel po hrano, da vsaj tovarišev te sobe ni izpostavljaval okužbi.

Tako so ob vznemirjanjih in obupavnih minevali dnevi. Nekega dne je bilo vse vznemirjeno. Italijani so tekali sem in tja, klicali zapornike po nekem seznamu in nekatere, tudi mene, premestili v drugo sobo. Pripravljali so prvi tran-

sport za taborišče. Tega so ponoči odpravili z avtomobili RK. Poleg mene se je znašel slikar Niko Pirnat, njegov oče Makso Pirnat me je učil slovenščino v gimnaziji v Kranju. Med drugimi je bil v tisti sobi tudi moj znanec geograf dr. Svetozar Ilesič in njegov brat. Sporočili so jima, da gresta naslednji dan domov. Ker sem bil še zmeraj v copatah, brez čevljev, suknje in klobuka, mi je dal svoje galoše, da sem jih obul čez copate. Če bi me bili poslali s prvim transportom, bi šel na pot brez čevljev, plašča in pokrivala. Tako pa me je žena zadnji dan oskrbela z najnujnejšim. Stražarji so nekaterim izblebetali, da gremo v sredo 25. marca. Tovarišu Koscu, ki je stanoval blizu kasarne, se je ponoči posrečilo, da je neki karabinjer prevzel listek in ga nesel njegovi materi, priložil je še moj listek, s katerim sem ženi v naglici sporočil, da me bodo odpeljali. Ves dan sem nato stal ob oknu in skozi razprskano barvo na šipi opazoval, ali bo prišla moja žena ali ne. Sredi popoldneva se mi je zdelo, da je med drugimi šla tudi ona po dvorišču s kovčkom. Čez četrto ure sem jo videl, da je šla nazaj, spet s kovčkom. Vsa potrta je šla mimo, v okno se ni ozrla. Mislim sem si: Gotovo so ji rekli da me ni več tu in se je zato vračala s kovčkom. Dva dni prej so vsakega fotografirali od spredaj in v profilu s številko na prsih. Ob 9. uri zvečer so karabinjerji začeli razdeljevati zavoje, tudi jaz sem ga dobil. Kovčka torej niso hoteli sprejeti in je žena napravila zavoj. Po štirih tednih poležavanja na pogradu in na tleh smo lahko oblekli sveže perilo in se najedli. Jože Černe je dobil zalogo suhih klobas in perilo, da se je po enem mesecu prvič preoblekel. Ob pol polnoči so prišli karabinjerji z brigadirjem in »puntatom« Napolijem. Po številkah so nas klicali iz sobe. Ko sem šel mimo Napolija, sem videl, da ima solzne oči. Čudni so ti Italijani, vedno je kričal nad nami in nas zmerjal, zdaj pa ima solze v obeh.

V internacijo

Na hodniku so vsakega uklenili, prvič v življenju sem prejel ta nečloveški znak razbojništva. Imel sem volnene rokavice in so mi verigi speli čeznje. Postavili so nas v vrsto po parih, ob vsakem paru sta stala dva vojaka s čelado in dolgo puško, za nami je bila postav-

ljena strojnica. Razvrstili so nas v kolone po 40 mož, za vsako kolono je bila spet vrsta vojakov. Ko so nas prignali na dvorišče, je v nas svetil avto z žarometom. Noč je bila mirna in mesečna, nihče ni spregovoril, le veriga je tu in tam zažvenketala. Opolnoči je ta čudna povorka krenila z dvorišča. Zavili smo po Metelkovi in Massarykovi cesti. Upali smo, da nas ženejo na železniško postajo, ne kam na polje ali v gramozno jamo. Ko je prva kolona zavila k postaji, smo se oddahnili. Začuda so nas spravili v vagono II. razreda, v vsak kupe osem. Nasproti mene je sedel Niko Pirnat. Ko sem z muko snel rokavice, se je veriga toliko zrahljala, da sem desno roko snel iz zanke, držal sem jo pa pod verigo, da karabinjer, ki je stal pred vrati kupeja, ni opazil, da imam roko prosto. Ob tren zjutraj so zaprli vrata in zagrnili vsa okna, deset minut nato je vlak odpeljal. Predstavljal sem si: zdaj gremo čez ti volski prehod, zdaj skozi Rožno dolino, kjer moji zdajle spijo in ne slutijo, da potujem mimo njih, zdaj je Ljubljana za nami, kakšna usoda nas čaka v dalji, kamor tečejo koleša? Zdaj gremo v tujino za dolgo, morda za vedno. Kdaj smo prešli takratno državno mejo, nismo vedeli. Od Postojne naprej so nam odgrnili okno, saj smo bili že v »Italiji«. Ko smo se vozili proti Divači, se je daniło, Kras in naše vasice so blestele v jutranji svetlobi. Morje, ki se je kmalu pokazalo, smo gledali čez ramena stražarja. Prvikrat sem videl od blizu Tržaški zaliv, ker nam ga je zapirala meja. Dotlej sem ga gledal samo iz daljave s Triglava. Pri Nabrežini smo zavili na beneško progo. Občudoval sem devinski grad, iadječelnico v Tržiču, široke prodove ob dolnji Soči. Začela se je Furlanska nižina. Od mesteca San Giorgio di Nogaro, kjer je vlak dalj časa stal, so nas usmerili na progo proti Palmanovi. Na postaji Bagnaria d'Arsa so nas spravili iz vagonov, uredili so nas v vrste po štiri in štiri. Svoj zavoj sem laže držal, ker sem imel desnico prosto. Iz vasi se je nateplo žensk in otrok, ki so nas gledali kot deveto čudo. V vasi Faultis so ženske letele na pragove, slišali smo njihove pripombe: ribelli, banditi. Sredi vasi sem zabil križpotno tablo z imenom Codroipa, za Gonars nihče od nas ni vedel. Iz šole, ob kateri sta rasli pinija in cipresa, so se vsuli otroci in strmeli v nas. Po eni uri hoje smo zavili k barakam, ki smo jih že nekaj časa videli v daljavi. Dospeli

smo v zloglasni Gonars, za katerega do tedaj nihče ni vedel, kmalu pa ga je vsaj po imenu poznala vsa Ljubljana.

V Gonarsu

Zdaj je bil sprejem, kakršnega je v letih okupacije spoznalo nič koliko naših ljudi iz vseh delov Slovenije: oddati je bilo treba denar, vsakega so na čisto ostrigli, morali smo se do golega sleči, perilo in vsa obleka je šla v pralnico, da se zatrejo uši. »banditi« smo morali pod prho; ko smo dobili vrnjena oblačila, seveda vsa zmečkana, smo prejeli menažko in žlico (kakšno razkošje, saj sem v Ljubljani mesec dni uporabljal košček šipe namesto žlice!) ter razdelili opoldanski obrok — hlebček in redko mineštro. K sreči je bil lep, sončen dan. Pozneje sem videl transporte, ko so po več ur stali na vetru in dežju, se slačili in čakali. Tudi mi smo čakali vse popoldne, toda na pomladanskem soncu. Potem so nam prinesli še juho za večerjo, nato pa smo odkorakali skozi sektor podčastnikov — jugoslovanskih vojnih ujetnikov v sektor C za civilne internirance. Bili smo prvi priseljenci v tem sektorju. Razdelili so nas v dve baraki, v vsako po sto. Od tistih, ki so znali italijansko, so izbrali vodje barak »capobaracca«. V XIV. baraki je bil vodja Albin Ambrožič, namestnik pa Niko Pirnat. Peljala sta svojo skupino, v kateri sem bil tudi jaz, v XIV. barako, kjer smo se razmestili po ležiščih spodaj in zgoraj. Zraven mene je imel prostor kmečki gospodar Jože Černe, dalje Verovškov trgovski pomočnik, mornariški strojnik, neki mizarški pomočnik, ki ga je napadala božjast, neki mesar in slikarski pomočnik. Bili so dostojni, pošteni ljudje in dobro smo se razumeli. Še dolgo potem so mi ostali v spominu, kako s slastjo uživajo svoj borni hlebček in neprestano razpravljajo o naši bodočnosti, včasih polni upanja, drugič spet obupani in črnogledi. Meni so poverili vodstvo skupine 35 Ljubljančanov. Vrhniško skupino je vodil Grega Novak, goljansko Ivan Vodopivec. Dva dni za nami so pripeljali transport, ki je odšel iz belgijske vojašnice dva tedna pred nami z avtomobili RK. Vmesni čas so prebili v Čiginju pri Tolminu, kjer so v barakah z betonskimi tli, na katerih so stale luže, pretrpeli mnogo mraza. Njihova vodja sta bila Milan in Dušan Hreščak, Primorca nekje

od Trsta. Eden od njih je že deset let predsedel v italijanskih ječah. Dobili smo dopisnice vojnih ujetnikov in naslov: Campo PG (prigioneri di guerra) 89, PM (vojna pošta) 3200 in vsak svojo številko.

Ko je dva dni nato prišel še drugi transport iz Čiginja, je pihala burja in je bilo mraz. Med prišleki sta bila Ločana: dr. Gorazd Gorjanec, sin profesorja Gorjanca, in Janez Jamar, sin pokojnega zdravnika Toneta Jamarja. Med njimi je bil tudi moj bivši dijak Dular, ki sem ga učil v Otočcu v Liki in je bil zdaj pred zadnjim izpitom za rudarskega inženirja. Zadnji dan marca je bil spet sončen in smo se sončili na ozkem prostoru za barako. Dva metra proč je bila nizko napeta žica, čez njo je bilo strogo prepovedano stopiti, za njo je bil jarek in za njim na gosto in visoko prepletena bodeča žica, zunaj nje pot, ob njej stražne kolibe in na obeh vogalih visoka stražna stolpa z žarometi, strojnicami in budnimi stražarji, okoli taborišča se je širilo polje z vrstami murv, za poljem obris vasi s kamnitim romanskim zvonikom in dalje na zahodu še druga vas, nad ravnino pa jasno, modro nebo. Neka dne v začetku je Jože Mlakar iz Polja, malo omejen revež, stopil čez nizko žico, ker je zagledal čik v jarku. Zaklical sem, naj skoči nazaj. K sreči je bil stražar dobrovoljen in ga je samo smeje se opazoval. Pozneje so večkrat streljali. Na nasprotni severni strani so obzorje zapirale Alpe, vse bleščeče v snegu in jutranjem soncu so se kar primaknile k našemu bornemu taborišču. Po spominu in medsebojni razporeditvi smo ugotavljali, kateri vrh je Triglav, Krn, Jalovec, Mangart, Kanin, dalje Karnske Alpe in velikani tja do Dolomitov.

Iz dolgega časa sem potem, ko smo na račun odvzetega denarja dobili taboriščne bone in sem v kantini, kjer je neki Italijan včasih prodajal papir, svinčnike in nezrele limone, kupil zvezek, da sem vanj vpisoval italijanske izraze, vmes pa vsakodnevne doživljaje in svoje razpoloženje. Stane Cirman, mehanik iz Šiške je kmalu dobil paket in mi je včasih posodil brivnico. Slanino mu je ponoči nekdo ukradel. Neki Logatčan je imel škarje in me je ostrigel. Med novimi v sosedni baraki sem naletel na Emila Freliha, ljubljanskega gledališkega igralca.

V Gonarsu sem prebil 70 dni, malo v primeri z drugimi, ki so jih od tam gnali

še v Renicci ali na Rab. Tudi ni bilo težaškega dela in doslednih surovosti, zatiranj in mučenj kakor v nemških taboriščih, saj so bili italijanski poveljniki in stražniki vsaj včasih kar človeški in že po svoji južnjaški naravi niso znali biti dosledni tirani. Vendar sem skusil bistvene poteze taboriščnega življenja — la-koto, mraz, ponižanja, morečo negotovost glede svoje usode, pretrese ob trpljenju še bolj prizadetih tovarišev, skrb za usodo svoje družine doma in trajno boleče demotožje.

Vedno lačni

Lakota nas je vsaj prve tedne vse hudo pestila. Zjutraj smo dobivali zajemal-ko figove kave, ta nas pogreje, ob po-enajstih smo dobili hlebček kruha za ves dan, tehtal je največ 15 dkg. Kako poželjivo je vsak gledal, da bi prejel za spoznanje večji hlebček. Zraven smo prejeli košček, res košček sira, včasih neznamen, včasih malo večji in je bil vedno prepir zaradi tega. Jaz sem si razdelil kruh na tri dele, sir pa na dva. Opoldne sem po juhi pojedel del kruha in del sira, drugi košček kruha in sira sem prihranil za večerjo, zadnji košček kruha za zajtrk drugi dan pri črni kavi. Vse bi lahko pospravil naenkrat in bi bilo še premalo. Mnogo je bilo takih, ki so takoj vse pojedli, najprej hlebček, še preden so prejeli sir, potem sir sam, potem juho. Juho so razdeljevali ob 11. uri. V njej smo preštevali makarone ali riž. Število makarončkov se je gibalo med 5 in 30. Ob četrtkih je bil namesto sira košček govejega mesa, zvečer pa bolj gosta riževa ali makaronova juha. Kar z rokami smo trgali in jedli tisto govedino. Vendar je bil prepir, da je kdo dobil večji kos. Tovariš L. ni mogel pozabiti na fižol, ki ga je moral pustiti, ko je bil zanj pripravljen za večerjo, pa je ostal, ker so ga Italijani odpeljali. S takim užitek-om je razpravljal o jedeh, da so se nam vsem cedile sline. Razgovori o jedi so bili brez konca. Za ostanek v kotlu je bila vedno borba. Zato smo ga začeli deliti po abecedi. Ob nedeljah je bila opoldne čista goveja juha, zvečer pa bolj gosta riževa juha. Tovariš P. je od skladiščnika zvedel, da pride dnevno na vsakega 10 do 12 dkg kruha, 4 dkg sira in po 3 dkg makaronov ali riža. S 1. majem so nam dodali še malo makaronov in riža ter določili za vsako barako po nekaj hlebčkov povrh. V naši baraki smo jih dobivali

šest več. Za te ukrepe je bilo takoj več razlag: da Italijanom slabo gre, da se od-tujujejo Nemcem ipd. in zato nam zbolj-šujejo.

Za veliko noč 5. aprila je poveljnik civilnega sektorja kapetan Macchi pre-skrbel za vse sektor nekaj zabojev pomaranč, čebule in mandorlat. Za Ljub-ljančane sem jih jaz prevzel in razdelje-val, pri čemer sem moral zelo paziti, da je bilo čimbolj enakomerno razdeljeno, seveda je bilo treba plačati z boni. Vča-sih je kaj preskrbel tudi kantiner. Ko je vođja naše barake nekoč obdržal zase kar deset pomaranč, so vsi to zelo obsojali in se pritoževali. Neki tovariš je pojedel v enem dnevu 14 čebul, vendar mu to ni moglo nadomestiti kruha in mesa. Kako smo hrepeneli, da bi se spet enkrat do sitega najedli! Tobaka nismo dobili in so bili kadilci zato nadvse nesrečni. Neki di-jak mi je nekoč prinesel cigareto, kar je bilo tedaj dokaz najlepšega tovarštva in požrtvovalnosti, k sreči pa nisem kadi-lec.

Paketi

Pakete so prvi dobili tisti, ki so jih prve odpeljali, ker so že iz Čiginja lahko pisali domov. Jaz sem prvega prejel 2. maja po 37 dneh posta. V paketu so bile razne potrebščine, za katere sem ženo prosil v prvem pismu konec marca. Zdaj sem si želel, da bi bil zavoj poln samih jedi, vse drugo bi lahko pogrešal. Vsa-kega paketa je bila deležna bližnja oko-lica na pogradih, le malokdo je prezrl tovariše. Da bi postregel vsem v baraki, ni bilo mogoče, saj nas je bilo sto, v pa-ketu pa le nekaj kil. Nekateri so v pake-tih dobili listke s tolažbo, da nas bodo kmalu izpustili, vendar je bilo to prazno upanje. Z uživanjem dobrot iz paketa sem začel previdno. Ob 11. uri sem po čisti juhi narezal malo mesa in mnogo čebule, zabelil z oljem iz ribje konzerve in limono, pojedel ribico in košček ko-lača. Z obžalovanjem sem potem ugo-tavljal, da gredo celi koščki neprebavlje-ni od mene. Čez dva dni sem potem pre-jel že drugi paket, v njem prepečenec, suho meso, konzerve, kisle kumarice in marmelado. Vem, da je žena to pritr-gala od ust družini. Kapetan Macchi, ki je vsak paket razvezal, pregledal in jedila prerezal, se je kislim kumaricam nasme-jal. Deset dni potem sem prejel izreden paket, ki ni prišel po pošti. Čudil sem se, odkod zmore žena ocvrte ribe, mlečni

kruh in fine konzerve. Pozneje mi je žena pisala, da je hišna lastnica, kjer smo stanovali, naprosila svojo sorodnico Piggenti, ki živi v bližnjem obmorskem kraju Marano Lagunare, da je sama prinesla ta paket v taborišče. Kmalu nato so začeli paketi skoraj vsem redno prihajati, dovažala jih je gospa Tanko iz Ljubljane. Sredi maja sem si že lahko privoščil, da sem za hlebček in konservo kupil nož, izdelan iz kolesarske sponke za hlače.

Vreme

Pomladansko vreme je v Furlanski nizini zelo spremenljivo. Ob deževju smo gazili blato med barakami. Močan veter je piskal skozi špranje barake. Noči so bile včasih tako mrzle, da me je zeblo, čeprav sem ležal oblečen pod dvojno odejo in sem čezno razgrnil še suknjič in plašč. Morda je bilo to tudi zaradi lakote. Zjutraj smo se zavijali v odeje, ki pa niso kaj prida varovale pred mrazom, ker niso bile volnene, opoldne pa smo brez srajc ležali za barako. Prijetni pa so bili sončni dnevi, ko so se v daljavi bleščali snežni vrhovi Alp in je v murvah prepevala kukavica.

Stiki z domom in tovariši

Večina zapornikov si je prizadevala, da bi dobili stik z zunanjim svetom, posebnic z domačimi. Že v ljubljanskih zaporih je kak karabinjer ali kak tovariš, ki so ga odvedli iz zapora, vzel s seboj listek, ki je dosegel naslovnika ali pa ne. Iz Gornarsa smo prve vojne dopisnice pisali zadnje dni marca, drugi teden aprila pa pisma. Ob oddaji pisem smo morali priložiti seznam z imeni pošiljateljev in naslovi prejemnikov v štirih izvodih. Najbrž so potem preiskovali, s kom smo mi »prevratneži« v zvezah. Nekateri med nami so bili taki, da niso imeli komu pisati ali pa niso hoteli izdati svojih zvez. Kmalu sem dobil pismo od žene in dopisnice od prijateljev.

Nekega dne je bilo dovoljeno, da se sestanejo bližnji sorodniki iz raznih sektorjev. Prijavil sem se, da želim govoriti s »polbratom« Milanom Gregoričem, s katerim sem bil skupaj v ljubljanskem zaporu in so ga šele pred nekaj dnevi pripeljali v podoficirski sektor. Na sestanku so nas odvedli v vmesni prostor med oddelki. Kapetan, ki me takrat še ni po-

znal, je vprašal, kako se pišem in s kom bom govoril. Naš vodja, ki je bil z nami, se je ustrašil, kaj bo s to goljufijo, pa sem rekel, da sem Franc Gregorič in želim govoriti z Milanom Gregoričem. Ko so ga pripeljali, mi je povedal, da so bolnega dr. Kuščerja izpustili, nekateri so šli pred sodišče, drugi še čakajo na transport. Dal sem mu zadnje bone za 13 lir, naj zame kaj kupi v podoficirski kantini.

Miklavž Kozak, ki mu je teta prinesla nahrbtnik jedil, je dobil vmes listek, da je oče Juš Kozak še v Ljubljani.

Tisti, ki so dobro govorili italijansko, so dobili zvezo z nekaterimi karabinjerji, da so odposlali listke. Neko jutro je tovariš W. videl tovariša Z., ko je vrgel vojaku onstran žice nekaj v papir zavitega. Ker je bila W. tisto noč ukradena ura; je sumil, da je bila v papirju njegova ura. Tekel je h capotu, ta pa h kapetanu in začeli so zasliševati. Z. je povedal, da je vrgel vojaku bankovec, da mu kupi cigaret. Isto je izpovedal vojak. Z. je kapetan kaznoval s tem, da je bil potem deset dni vsak dan eno uro privezan na kol sredi taborišča, vojaka pa poslal v zapor. Drugič je neki vojak dal zaporniku kruh, stražar je to videl in naznanil. Vojak se je spustil v jok, ker je slutil, da ga bodo zaradi tega poslali na fronto.

Nekateri so včasih klicali na komando k zaslišanju. Vračali so se dobre volje. zaslišal jih je neki detektiv Rotar iz Ljubljane in jim postregel s pijačo. V nedeljo 10. maja so tudi mene klicali k zaslišanju. Šlo nas je kakih 12. Korakali smo v dvojni vrsti skozi podoficirski sektor v spremstvu stražnikov s puškami. Šli smo iz taborišča, po žitnem polju in po asfaltni cesti, ki drži v Videm — Udine. Srečevali smo kolesarje in sprehaljalce in kar prosteje smo dihal. Iz barakarske enoličnosti smo bili kar naenkrat spet v svetu in se počutili kot ljudje. Pred paviljonom komande smo pol ure čakali. Tam je bil vrt, ki so ga obdelovali trije ruski ujetniki. Potem smo še notri čakali in gledali v obednico naših ujetih oficirjev. Namizni prti, pribor, steklenice, šopki rož so nas spomnili, kako se človeško živi. Detektiv je klical najprej posamezne, izročil jim pisma od domačih in sprejemal zanje sporočila, nekaterim je prinesel pakete. Nazadnje nas je kar več skupaj poklical, dal nam pisma in rekel, naj takoj napišemo odgovore. Postavil je pred nas chiantarico vi-

na in smo si postregli, tudi kadil sem, čeprav nisem kadilec, saj nisem smel zavračati tega, kar je v taborišču najdražecenejše. Meni je detektiv rekel: »Če ste pametni in veste za kakega prevratneža med seboj, ga povejte.« Odgovoril sem mu: »Razen nekaj dijakov sploh nikogar nisem poznal med vsemi temi ljudmi. To si pa lahko mislite, da tu nobeden ne pripoveduje o svojem naziranju.« Zdi se mi, da je bilo to »zasliševanje« gola pretveza, da nam je prenašal pošto. Kako je prišla moja žena do nje, ne vem več.

Neki dan proti koncu mojega bivanja v Gonarsu je prinesel taboriščni kurat Blažič, goriški Slovenec, zavojčke, ki so jih Slovenci v Gorici na pobudo profesorja Rada Bednařika, mojega študijskega tovariša z ljubljanske univerze, zbrali za lačne internirance. V zavojčku je bil kos kruha, jajce, sir, košček slanine in nekaj svežih češenj. Vsak prejemnik je bil te pozornosti goriških rojakov zelo vesel.

Še en dogodek o stiku z zunanjim svetom naj omenim. Učitelja F. so poklicali, da ima obisk. V infermeriji (sprejemališču bolnih) se je nenadoma znašel pred svojim sinkom. Oba sta jokala in v razburjenosti si nista mogla tisti kratki čas nič premišljenega povedati. Po obisku je bil ubogi F. ves iz sebe, ležal je na pogradu in strmel v strop. Pozneje se mi je razodel, kakšen črv ga gloda. Žena se je na počitnicah v Gorici seznanila z nekim italijanskim častnikom. Zato je med zakoncema prišlo do razkola in nedavno sta se sodnijsko ločila. Dokler si ne bi uredila, kar je potrebno, je še stanovala pri njem, ko so ga odpeljali v zapor. Fantka je sodišče prisodilo njemu. Zdaj mu je pa fantek povedal, da oba z mamo stanujeta pri tistem častniku v Gorici in sin hodi v italijansko šolo. F. si želi samo to, da bi bil spuščen na svobodo, četudi po posredovanju tistega častnika, da bi šel v Gorico in odpeljal svojega sinka na dom svojih staršev v hribe nekje pri Bovcu, kjer bi se samo njemu posvetil. Poleg vseh nevedčnosti taborišča je moral prenašati še to morečo duševno muko.

Razne vesti

V strašni odrezanosti taborišča razburja zapornike vsaka najmanjša novica iz zunanje sveta. Kar je kdo omenil, ko

je z novim transportom prišel v Gonars, vse smo pretresli in vsemu prisojali velik pomen. Včasih je kdo dobil v kantini kak izvod časnika Piccolo, iz vsake novice smo napravili neznansko važne sklepe glede naše usode in glede trajanja in izida vojne.

Niko Pirnat, ki je vsako jutro vodil bolnike v ambulanto — »infermerio«, se je nekega dne tam sestel s svojim sinom. Ta mu je povedal razne novice, med drugim tudi o porazih Nemcev v Rusiji. To se je potem razvedlo po taborišču in barometer našega razpoloženja se je znatno dvignil. Nekdo je ponoči slišal, kako sta se pred barako pogovarjala dva vojaka, da je Riga padla v ruske roke. Zvedeli smo, da je bil hudo bombardiran Kiel, da je nad njega priletelo tisoč letal, da so zavezniki postavili skupno vodstvo in so Italiji poslali ultimatum, naj se v enem tednu odloči itd. Nekomu je mati pisala, da ji je italijanski oficir rekel: »Saj so v Gonarsu bolj na varnem in se ni treba zaradi njih razburjati«. Nekdo je raznesel vest, da je neka poštarica v Ljubljani kradla naše pakete in je bila zato ustreljena. Piccolo je objavil vest, da so v Ljubljanski pokrajini ustrelili šest talcev. Zaporniki z Golega, kjer so Italijani vas požgali, so zvedeli, da so njihovi domači dobili nekaj podpore. Iz tega so sklepali, da so družine spet na svojem in obdelujejo polje. Enemu od njih so pisali, da mu ne bodo več poslali paketa, »ker bodo do srede meseca tako že vsi doma«. Enako upanje se je zbudilo tudi pri Vrhničanih in se je tisto popoldne iz barake spet oglasila fantovska pesem. O vsaki novici smo razpletali razne teorije in postavljali sklepe, ki so bili izraz naših želja ali naše črnogledosti. Ta negotovost, povezana z ravnanjem okupatorja in s položajem na frontah, je bila marsikdaj hujša kot prazen želedec.

Izredni dogodki

Vsakdanjo enoličnost je marsikdaj pretresel kak izreden ali slovesen dogodek. Na velikonočno nedeljo je bila na srednjem taboriščnem prostoru maša. Iz oficirskega sektorja so prišle kolone naših ujetih častnikov, naše kolone so stale za bodočo žico. Oficirji so peli domače velikonočne pesmi, zunaj nad poljem je žvrgolel škrjanček, naše misli pa so romale k domačim v lepe pretekle čase. Teden dni kasneje smo morali zvečer vsi

v izreden zbor. Razvrstili so nas druga ob drugem v dolgo sklenjeno verigo po vsem taborišču. Vsi smo morali biti odkriti. Vrsto je obšel kapetan Macchi z oficirji, za njimi je stopal nekdo v vojaški uniformi, ki je vsakega pogledal. Nekateri fantje so ga poznali in pošepetali, da je konfident Mlakar, da je bil partizan in postal je zaupnik Italijanov, da bi se rešil. Spomnil sem se na Cankarjevo črtico Gospod stotnik. Vse nas je prešinilo vprašanje: Koga bo zaznamoval? Mene? Naslednji dan so 24 tovarišev odpeljali vklenjene v Ljubljano. Nismo vedeli, ali je bilo to v zvezi s konfidentom, tudi ne, kaj se je z njimi zgodilo. Ponoči 16. aprila je v XIX. baraki umrl 19-letni Zupančič, brivski pomočnik iz Polja. Imel je hudo srčno napako in je dobil napad, drugi se niso niti kaj prida zmenili zanj in je skoraj neopazeno preminil. Zjutraj so nas postavili v dolg špalir, mimo so nesli mrtvega na lesenem posteljnem dnu, pokritega z odejo, v ambulanto, od koder bo jutri pogreb. Bilo je mraz in burja je brila. Mraz nam je bilo tudi pri srcu. Ta je bil prvi, ki se je rešil taborišča. Koliko jih bo šlo isto pot? Kdo od nas bo med njimi? Iz XVI. barake je bilo nato slišati žalostinke, pevci so se vadili za jutri. Drugo jutro smo spet stali v špalirju. Sonce je motno sijalo skozi mrzlo, megleno ozračje. Žalostno je odmevala pesem Vigred se povrne. Bil je beden, pogreb. Preprosto krsto so nesli štirje tovariši, pred njo križ, za njo colonello, poveljnik taborišča, kapetan, poveljnik našega sektorja in nekaj internirancev iz Polja, eden od njih je imel v roki nekaj vejic forsitije in japonske kutine. Še dolgo smo stali ob žični ograji in gledali, kako se pomika ta žalostni sprevod po ravni cesti proti Gonarsu, kjer se vidi zid in nad njim nekaj cipres. Tam bo ležal ta slovenski fant. Ko bodo drugi odhajali v svobodo, bo ostal in grob bo tako sam. Nekaj časa bomo še mi z njim v občestvu tega taborišča siromaštva, on tam, mi tu za žico.

Bolniki

Kdor se je čutil bolnega, se je javil pri jutranjem pregledu in je po tem Niko Pirnat odpeljal vse prijavitelne v »infernarijo« na zdravniški pregled. Največ je bilo prebavnih bolezni (zaprtje, driske) in zobobolov. Tovariš K. je bil ves obu-

pan zaradi hemeroidov in je prosil za klistir, a dali so mu karlovarsko sol. Nekateri so se iz prvega paketa tako najedli, da je šlo spredaj in zadaj vse iz njih. Pred prihodom paketov sem zelo oslabil. Če sem šel nekajkrat med barakami gor in dol, sem bil tako utrujen, da sem moral iti ležat. Noge so postale v kolenih čudno mehke kot bi bile iz voska in so se začele opletati, ponoči pa sem slabo spal. Ko me je že nekaj večerov bolel zob, je tovariš D. pripeljal k meni svojega brata dentista, da mi je zob pregledal. Rekel je, da mi drugače ne more pomagati, da mi da le par keksov za pod zob.

Moj posteljni tovariš A. Ž., diplomirani pravnik in vnet športnik, je bil že od Ljubljane sem duševno ves razrvan, vedno zatopljen v otožne misli, ves odsoten. Vedno je ponavljal, da »nekaj ni v redu, da je on odveč, da bo zaradi njega kdo drugi prikrajšan« itd. Zmeden je taval okrog, pozabil je priti h kotlu po hrano in bi pogosto ostal še brez tiste mrve jedi, če ne bi jaz pazil nanj in ga klical. Ponoči je venomer vstajal, lezel iz postelje, se oblačil in odhajal ven. Zmeraj sem poslušal, ali se bo vrnil o pravem času. Bal sem se, da si ne bi kaj storil. Skušal si je že prerezati žile s koščkom stekla. Ko se je vrnil in spravil pod odejo, je vzdržal le malo časa, pa je spet zlezel s pograda in šel ven. Mama mu je pisala, naj sporoči, kaj potrebuje, da mu pošlje, a tega ni storil. Zato sem ji jaz sporočil v njegovem imenu. Nekaj dni je ves čas skrivaj nekaj pisaril, potem mi je pustil na odeji popisano papir s poslovilno pesmijo, v kateri je napisal slutnje o bližnji smrti in končal z mislijo: Duh mrtvaški čez grob se vije, srce žalostno v grob se zakrije. Kaj je bilo potem z njim, ne vem, ker sem moral v drugo barako in sem ga le mimogrede še videval.

Nastopi kulturnikov

Lepo spremembo v taboriščnem življenju so nam nudili naši sotrpini kulturniki. Sredi aprila je bil v XVIII. baraki recitacijski večer, na katerem so nastopili gledališki igralci: Emil Frelj in Jože Tiran iz Ljubljane in Srečko Tič z Jesenic ter nekateri drugi, ki jih do tedaj nisem poznal. Letak za to prireditev sem shranil. Spomnim se, kako dovršeno je Tiran na pamet recitiral Cankarjevega Gospoda stotnika. Ob navdu-

šenem ploskanju je prišla patrolja gledat, kaj se v baraki godi. Kmalu nato je bila v XVI. baraki zabavna prireditvev, kjer so peli razne »šlagerje«. Po barakah je tiste dni krožilo vabilo, naj se zainteresenti prijavijo k sodelovanju pri raznih kulturnih skupinah. Vodstvo filozofske skupine je prevzel Dušan Hreščak, socialno ekonomske Branko Berger, literarne Bojan Stih, umetnostne Jože Tiran. tehnično prirodoslovne Marko Bajuk in športne Zmago Košir. Dr. Anton Vratuša je v svoji baraki uvajal socialno vzgojo. Pravil mi je, da je nagovoril nekega delavca, da bo razložil svoje misli o kmetih, in nekega kmeta, da bo govoril o delavcih, nato bodo vse skupaj obravnavali in spravili v sklad. Vplival je že na tovariše v baraki, da dajejo delež od svojih paketov za tiste, ki ničesar ne dobe. Neko nedeljo v maju je bil pevski nastop jugoslovanskih oficirjev internirancev, ki so prišli gostovat v naš sektor. Navzoča sta bila tudi tenente colonello Eugenio Vicedomini in kapetan Arturo Macchi. Navdušeno smo ploskali. Zato so dodali še Od Urala do Triglava. V lopi pri kantini je bila slikarska razstava, kjer je tudi več mladih taboriščnikov (Horvat, Kranjc, Drelese, Kramolc, Kasal, Dular) razstavilo risbe o življenju v taborišču. Najbolj duhovita je bila Pirnatova karikatura kapetana, ki z velikim trebuhom, masnim, nasmejanim obrazom, pokrit s klobukom alpinov stoji na stopnici, pred njim pa kleči sestradana Slovenija in ga z menažko v roki prosi živeža. Tej karikaturi sta se podpolkovnik in kapetan zadovoljno nasmejala, mi pa smo njeno resnično vsebino občutili v želodcih.

Vprašanje higiene

Težaven problem taborišča je vzdrževanje snage, odvisen od taboriškega režima, še bolj pa od vsakega posameznika. Tako je bilo npr. v Gonarsu za našo XVI. barako, kjer smo se ob lepih dnevih sončili, večkrat ponesnaženo, ker se nekaterim ponoči ni ljubilo iti do latrin. Neko noč sem slišal teči curek po zunanji steni barake prav ob mojem ležišču in sem potem dognal grešnika, ko se je vrnil v barako. Stranišče je bilo v našem sektorju takole prirejeno: v zelo zračni lopi je bil podolgem betoniran jarek, globok nad en meter, od obeh strani je tekla vanj voda, na sredi pa se je odtekala po jašku v ze-

mljo. Čez jarek so bile pribite deske, kake 4 dm druga od druge. Levo nogo si postavil na eno, desno na drugo desko in si počepnil, včasih nas je čepelo cel ducat drug ob drugem. Nekega dne smo zapazili v jarku živega zajčka. Ušel je iz kletk, ki so jih postavili na srednjem prostoru pred kuhinjo, in je padel v stranišče. Sklonil sem se, se precej umazal in ga rešil. O latrini je nastala v taborišču parodija, v primernem žargonu prirejena po Aškerčevem Mejniku. Začela se je: »Speh bil je kriv, dobil i on od doma je paket. Nažrl se je, v sanjah prime ga na...« Umivali smo se pri koritu, tam smo tudi prali perilo, seveda z mrzlo vodo. Zaradi dolgega drgnjenja je bilo kmalu strgano. Večkrat smo se pri tem pogovarjali, da bomo zdaj bolj znali ceniti delo svojih žen in mater. Včasih so nas peljali v kopalnice. Ušivci so morali vzeti s seboj vse perilo, odeje in slamnjače, da so jih dali parit v kotel. Jaz sem dvakrat imel perilo in obleko v parilnici, da je bila obleka že vsa nakodrana. Vsak mesec je bila ukazana »grande pulizia« — veliko čiščenje. Vse postelje z deskami vred smo znesli pred barako, jih pustili na soncu več ur, pometli pod pogradi, zrahljali slamnjače in stekli odeje. Sredi maja smo vso barako razkužili s kreozolom. Spočetka mi je Cirman, mehanik iz Šiške, posojal brivski aparat, ki ga je dobil v paketu, pozneje me je bril taborni brivec, sanitejec s Sicilije.

Tovarištvo

Odnosi med nami so bili v splošnem zelo dobri, le malokateri se je pregrešil proti tovarištvu. Tako je npr. tovariš iz XVI. barake, ki je pomagal pri razdeljevanju paketov, iz vsakega kaj pobasal v usta ali v žep. Zato ga je naš capo ostro prijel. Tatvino ure in njene posledice sem že omenil. V sosedni baraki si je capo N., bivši aktivni častnik, izposodil od tovarišev 1400 lir in jih ni vrnil. Zato so postavili odbor, ki naj zadevo preišče, capota so pa zamenjali, a se je pritožil. Dijak P., ki je s kasnejšim transportom prišel v mladinsko barako, je užival očitno protekcijo. Sam poveljnik taborišča je naročil kuharju, naj mu daje dvojno porcijo. Vedno je kaj pisaril, govoril z vojaki in hodil v infermerio. Zato so drugi fanti sumili, da je italijanski zaupnik. Sam je trdil, da ima trakuljo in zato dobiva dvojno hrano. Družil se je

samo z bivšim podoficirjem Z., ki je tudi imel posla z italijanskimi vojaki, jim s pantografom povečeval fotografije deklet, za kar so ga imenovali »pittore« — slikar in mu dajali kruha in raznih jedi. Drugi fantje so se obeh ogibali in jih postrani gledali.

Ko sem bil nekega dne brez čevljev, ker mi jih je italijanski čevljar prevzel v popravilo, mi je tovariš Valenčič prinesel kavo na pograd, Novak mi je dal piškot, Ramadanović, ki je imel svoj čas slaščičarno v Škofiji Loki, pa mi je podaril mandorlat, Grega Novak, ki je med prvimi dobil paket in se počutil bogat, mi je posodil 100 lir, za kar sem mu dal pisano zadolžnico, a jo je na mestu raztrgal.

Na naslov Združenja trgovcev v Ljubljani smo sestavili brzojav, naj za revne internirance zberejo živil in jih pošljejo. Ali je capo ta brzojav oddal ali ne, ne vem. V drugih barakah so napisali resolucijo na visokega komisarja Ljubljanske pokrajine in zahtevali, naj nam dajo več hrane, naj nas kantina bolj zalaga, naj pošta bolje posluje. V naši baraki smo bili mnenja, da je to le skromno beračenje in je treba poslati zahteve, naj razčistijo naš položaj, nas zaslišijo in kaznujejo, če dokažejo kako krivdo, sicer nas pa spustijo domov. V tem smislu smo sestavili svojo resolucijo. Ne vem pa več, kakšno pot je ubrala.

Taboriščna oblast je včasih zelo strogo nastopala, včasih pa kar uvidevno. Po prijavi tatvine ure v naši baraki, ki sem jo že omenil, so karabinjerji vse premetali in preiskali, obrnili in pretipali vse slamnjače, odprli vse škatle itd. Ure sicer niso našli, zaplenili pa so nekaj nožev, ki so jih nekateri izdelali iz raznih železnih predmetov. Vsakega so pretipali, mu obrnili žepe, pregledali listnice in denarnice ter vzeli ves denar v gotovini, ki ga nekateri niso zamenjali v bone, in grozili še s kaznijo. Grega Novak je stlačil bankovec za 100 lir v usta. Kdor je bil preiskan, je moral iz barake, vodje skupin smo pa morali pristostvovati do konca, tako je Novak še dolgo stal vojakom pred očmi z bankovcem v ustih.

Kadar je močno deževalo in so bile luže med barakami, so kotel prinesli v barako in notri delili hrano. Tudi dežurni oficir s stražo je v takem primeru šel iz barake v barako in notri sprejemal raport namesto, da bi mi vsi stali zunaj na dežju in v lužah.

O kaznih naj omenim dva primera. Nekega dne sta bila dva Logatčana privezana na kol, ker so ju dolžili uboja nekega Italijana. Potem so ju odpeljali neznanu kam iz taborišča. Nekega Popita, ki je vrgel v podoficirski sektor listič, na katerem je napisal psovke o italijanskih vojakih, so pretepli in navezali na kol. Kapetan je potem pred delitvijo hrane napovedal, da bo vsak, ki bi kaj takega storil, dobil 40 udarcev, »če boste pa žalili, ne bomo več z vami postopali kot z ljudmi, ampak kot z beštijami«.

Premeščanja

Večkrat so nas premeščali. Že teden dni po prihodu so poslali tri iz moje najbližje soseščine v podoficirski sektor. Radi so šli, ker so upali, da bo tam boljše, saj je bila tam kantina in so imeli premestitev za znak, da niso zelo sumljivi. Neprijetna pa je bila ločitev, saj smo poznali drug drugega usodo in težave. Isto popoldne so prišli iz novega transporta novi tovariši, zraven mene je dobil prostor mladi pravnik A. Ž., malo dalje sin gimnazijskega ravnatelja M. B. V našo barako so nastanili še uradnika sodišča V., gledališkega igralca S., tiskarskega stavca Sv., študenta brata P. Zvedel sem, da je s tistim transportom prišel tudi Miklavž Kozak, Jušov sin, in Milan Gregorič, ki smo bili skupaj v belgijski vojašnici, dali so ju pa v drug sektor. Prihod novih internirancev je bil pomemben dogodek za barako, saj je vsak prinesel kaj novic iz Ljubljane in ljubljanskih zaporov, žal, navadno niso bile spodbudne. Konec aprila je odšel transport nad sto tovarišev nazaj v Ljubljano, med njimi večina Logatčanov in Vrhničanov. Dvema sem dal listke za ženo in oba sta jih izročila. Vedno pa je ob takih odhodih obstajal dvom, ali gre do prostost ali pred puške. Čez nekaj dni so jih sedem poslali nazaj. Trgovski pomočnik C., ki je bil Primorec, a je bil že več let v Ljubljani, je bil osumljen, da je prišel s Primorskega kot propagandist zoper Italijo. Prve dni maja so nas množično preselili v podoficirski sektor, ker v civilnem sektorju ni bilo več prostora za nove transporte. Sredi maja 1942 so tri iz moje (mladinske) barake odvedli v Ljubljano. To so bili: krojaški

vajenec Dremelj s Kočevskega, Jože Kocjan in Ivan Kralj. Sumili smo, da so jih zahtevali kot talce.

Mladinci in šola

Dne 5. maja 1942 je tudi mene doletela premestitev. Kapetan Macchi je pri razdeljevanju paketov po naslovu opazil, da sem profesor. Tudi on je bil v civilu profesor, doma iz mesta Varese v Lombardiji. Ker je bilo toliko mladih v taborišču, jih je spravil vse v VII. barako in mene določil za vodjo te mladinske barake. Rekel je, da mora biti vodja mladih fantov vzgojitelj in ne več narednik, kot je bil doslej. Povedal sem mu, da ne znam italijansko, pa je odvrnil: »imparerai, imparerai« — se boš že naučil. Peljal me je k VII. baraki, kjer je stalo v zboru 55 mladih fantov in jim rekel: »Ta je zdaj vaš capo, glejte, da ga boste ubogali.« Prevzel sem nalogo, ki ni bila lahka. Pogovoril sem se s fanti, kdo in odkod so, kakšen red so imeli doslej itd. Nekaj je bilo študentov iz Ljubljane, med njimi Radovan Matevžič, ki sem ga svoj čas v Kranju učil. Mnogo je bilo kmečkih fantov in vajencev. Najmlajši je bil star 15 let, torej istih nerodnih let kot moj starejši sin. Z vsakim transportom so potem prihajali novi mladinci in je bila baraka takoj polna. Med novimi sta pozornost zbujala brata Suknaič, stara 15 let, dijaka gimnazije na Rakovniku. Doma sta bila s Hradskega ceste. Obdolžili so ju, da sta pobirala municijo iz Gruberjevega kanala in jo nosila partizanom na Golovec in na Kurešček. Bila sta še dokaj otročja. Zato je tenente ponoči prinesel na njuno posteljo kruha, sira in fig. Neki mladi dežurni oficir se ni mogel vzdržati smeha, ko ju je pri raportu zagledal v vrsti. Rekel je: »Sedaj bo treba mleko dobivati v tabor.« Tenente colonello pa je naročil kuharju, naj jima daje jesti več kot drugim. Pri kotlu sta morala stati čisto spredaj.

Bil sem odgovoren, da so se fantje držali dnevnega reda. Ob pol sedmih sem vstajal in jih budil. Umivat so se hodili neradi. Izgovarjali so se, da se umijejo pozneje, ko je več časa. Ob sedmih smo morali biti v vrsti pri kotlu za črno kavo. Ob pol osmih je bil zbor. Ko je prišel dežurni oficir, sem poveljeval »Atenti!«, mu raportiral, koliko oseb šteje baraka, koliko je prisotnih, koliko v ba-

raki bolnih, koliko v infermerii, koliko se jih javlja za zdravniški pregled. Nato sva obšla vrsto in na koncu sem zaklical »Riposo!«. Ko je dežurni o vseh barakah raportiral kapetanu, nas je ta navadno klical k sebi, nam dal nalog za čiščenje, za sestavljanje seznamov ipd. To in delitev pošte, zavojev itn. mi je dalo dosti dela, da zdaj nisem imel časa za študiranje, čeprav mi je žena poslala nekaj knjig v ta namen. Ob pol enajstih sem prevzel sir in kruh in ga razdelil, ob enajstih smo šli k delitvi juhe, ob petih spet, ob pol sedmih zvečer je bil večerni zbor, ob devetih počitek. Čez dan je bilo treba nadzirati dežurne v baraki in zunaj barake, sestavljati fantom brzozjavke, deliti stvari iz kantine, brigati se za perilo, čevlje in mnogo raznih opravil, ki jih je veleval dnevni red ali poveljstvo. Za to sem dobival po dva hlebčka in dva koščka sira in bolj gosto juho. Sir in juho sem delil s fanti.

Moja mladinska baraka je bila središče tega sektorja. Stala je na nekakšni terasi, ki je bila v prvi svetovni vojni železniški tir. Tod je bila namreč postaja in vojaška skladišča. Lastnik tega zemljišča je bil tenente colonello Vicedomini, poveljnik tabora. Terasa se je nadaljevala naprej od barake, tam smo imeli zbor mladincev. Okrog in okrog so se pod to teraso razpostavljale vrste iz drugih barak. Na sredi je navadno stal kapetan, motril vse vrste in čakal na raport in zaslihanje vodij. Tri dni po prevzemu vodstva barake mi je kapetan rekel, naj organiziram taborno šolo, da bodo fantje kaj pridobili. Dogovoril sem se z učitelji, ki jih je bilo več med interniranci in so bili voljni prevzeti pouk. Dvomili smo, ali bodo fantje pripravljeni učiti se, ko so vedno lačni. Sporazumno z učitelji sem napravil učni načrt in ga predložil kapetanu. V predmetnik sem postavil tudi italijanščino, saj je bila v tem okolju potrebna, toda kapetan jo je črtal. Rekel je: »To mora biti vaša šola. Če se hoče kdo italijansko učiti, se lahko sam uči. Nočem, da bi rekli, da sem vam kaj vsiljeval.«

V nedeljo 17. maja 1942 smo imeli otvoritev šole. Po kapetanovem naročilu sem sklical vse učitelje in učence v lopo. Najprej sem učence klical po imenih. Nato je kapetan govoril, da morajo tudi tu uporabiti čas v svojo korist. Obljubil je, da bo šolo podpiral in v vsem pomagal. Za tem sem spregovoril še jaz. Svoje misli sem navezal na Župančičev verz

»Vse je mračno, duh nam seva«. Tako je bila odprta slovenska šola sredi Furlanije. Učence smo razdelili v tri skupine. Nadaljevalna šola za vajence je imela pouk v čevljarjski delavnici, prva skupina kmečkih fantov v mladinski baraki, kjer smo štiri postelje odstranili, da je bil prostor za šolo, druga skupina kmečkih fantov pa v Tavčarjevi IX. baraki. Šolo so morali obiskovati vsi tisti, ki še niso bili stari 19 let in niso imeli nižje srednje ali meščanske šole. Učitelji so bili: dr. Anton Vratuša, Viktor Vidmar in Drago Košmerl za slovenščino, Grega Novak in Anton Uršič za računstvo, Franc Klemenc in Tavčar za praktični pouk, Drago Vidmar in Mirko Lebez za risanje ter jaz za zemljepis. Zjutraj ob osmih so imeli vsi trije oddelki skupno telovadbo na prostoru med obema sektorjema. Vodili so jo: Edo Pirnat, Danilo Korče in M. Gruden. Po telovadbi so se šli umivat. Potem je vsaka skupina imela eno uro pouka. Kapetan mi je že naslednji dan izročil za šolo zemljevid Evrope in revijo *Maestrale*, ki je prišla v poštev za praktični pouk. Na prvi konferenci smo sklenili, da privatnega tečaja italijanščine ne bo. Jaz sem le kratek čas sodeloval v šoli, ker so me v začetku junija odpeljali v Ljubljano.

Moja rešitev

Ko sem 21. maja 1942 na seržentov pisk prišel na zbor vodij barak, mi je kapetan Macchi rekel: »Planina, vai a Lubiana.« Nič lepšega bi mi takrat ne mogel nihče reči. Poklicanih nas je bilo 24. Takoj sem začel pospravljati, sprejemati listke in naročila, velik del železne rezerve — živila, šivarijo, nož sem razdelil fantom v svoji baraki in prijateljem. Nekaj sem dal tudi Niku Pirnatu. Bone sem naslednji dan zamenjal za denar. Vodstvo barake je prevzel Flajs, učitelj z Golega. Za namestnika je dobil Draga Vidmarja. Že prvi dan sta imela dosti dela, ker je prišel nov, velik transport iz Ljubljane, z njim veliko mladih. Niko Pirnat me je za spomin portretiral. Za nagrado sem mu dal kruha in masla, ki sem ga tisti dan dobil od žene.

Do tedaj je vsak transport poklicanih odšel naslednjega dne, mi smo pa čakali do 3. junija, tj. skoraj dva tedna. Lotevali so se nas dvomi, ali pomeni to odlašanje nekaj dobrega ali slabega za nas. Tovariš S. mi je rekel, da ne bi bil

rad na mojem mestu, ker so v komandi videli, da nas vojaška oblast v Ljubljani zahteva v smislu odredbe o talcih. Peti dan so karabinjerji odšli nazaj v Ljubljano in vzeli s seboj samo tovariša P. Brž smo mu dali listke za domače in potem videli, da so ga onstran ograje vsega preiskali. Čez nekaj dni so spet klicali vse, ki bodo odšli. Zdaj nas je bilo čez 80, tj. 60 več. Od prvotnih gremo vsi razen Kovaciča iz moje barake. Doma je iz Borovnice in so ga že enkrat peljali v Ljubljano, pa so ga spet privedli nazaj. Bil je zelo razočaran in se nam je smilil. Obljubili so, da gremo jutri. Ta jutri — domani je bil pri Italijanih stalni odgovor, kadar je kdo koga vprašal. Spet sem bil pripravljen za odhod. Med vato v sukničju, za trakom kopalnih hlačk itd. sem imel všite listke, na fotografiji mlajšega sina v listnici pa sem imel naslove, pri kom se moram zglasiti v imenu tovarišev, če pridem na prostost.

Naslednji dan 3. junija sem vstal ob pol štirih in takoj so bili pokonci vsi

Portret pisca, ki ga je narisal akademski slikar Niko Pirnat v koncentracijskem taborišču v Gonarsu

Fot. Fr. Planina

fantje, ki so šli s transportom. Tudi mnogo drugih se je zbudilo in mi še enkrat klicalo v slovo. Z vsemi sem se že sinoči poslovil. Drago Butina, ki je bil vedno tih in sva le kako malenkost spregovorila, je bil pri slovesu ves solzan. Osmošolec Smid, moj posteljni sosed in moj pomočnik pri upravi barake, Radovan Matevžič, ki je imel ležišče za meno, ter Ribničan Križman so z mano vred vstali, mi nesli prtljago in mahali ob ograji, dokler nismo odkorakali. Najprej so nas klicali in postavili v vrste, nato so dali vsakemu črno kavo, hlebček kruha in košček salame »pasje radosti«. Potem smo oddali jedilni pribor, nakar so nas vklenili, razvrstili straže ob vrstah in smo odšli. Levico sem imel vključeno skupaj z desnico Andreja Škrabe, mladega fanta, ki je bil statist v operi. Sonce je hitro vzešlo. Polje je bilo zelo bujno, čisto drugačno kot ob našem prihodu — murve, trta, koruza idr. Cesta je bila lepa in z veselimi obrazi smokorakali. Spet smo šli skozi vas Faultis, a to pot nas vaščani niso več gledali kot čudo božje. Poti je bilo za slabo uro in čudno, da smo jo tako oslabiljeni vzdržali. Misel, da gremo domov, bi nam dala moč za še daljšo pot. Pred progo v Bag-naria Arsa smo posedli v travo ob cesti in pojedli kruh in salamo, kdor jo je še imel. Potem smo dolgo čakali še na postaji. Ob sedmih je prišel vlak, posebej za nas. Mislim, da je imel le tri vagona. V kupe so nas spravili šest. Škraba je sedel ob oknu, zraven njega jaz, nanj priklenjen, zraven mene star karabinjer. Z njim sva večkrat govorila. Nikamor se ni ganil. Povedal mi je, da ima kmetijo blizu Padove in je zdaj za delo sama žena z otroki, najemati mora delavce in jih drago plačevati. Rad bi že nehal s to službo in šel domov. Morje je bilo mirno, nebo jasno, vlak jo je hitro rezal. Eno uro smo stali na postaji v Trstu. Karabinjerji so dobili malico, mi pa smo sline cedili. Iz kupeja nismo smeli. Zunanaj so prodajali sveže češnje. Čez Kras smo vozili skozi vse postaje, ustavili smo se le v Postoji, a ne za dolgo. Ko smo se peljali mimo Planine in videli spet naše vasi s cerkvicami, smo kar umolk-nili. Spet smo na domačih tleh. Ob štiri-h popoldne smo dospeli na ljubljansko postajo. Spet so nas razvrstili po štiri in štiri. Midva s Škrabo sva sama šla na čelu sprevoda. Obkoljeni od karabi-nerjev smo uklenjeni korakali po Ma-sarykovi in Metelkovi ulici.

V belgijski vojašnici so nas spravili v vogalno sobo v pritličju, ki ima okna na Metelkovo ulico in proti vходу vojašni-ce. Posedli smo ob stenah po tleh in za-čeli spet čakati. Bilo nam je dobro, ko smo bili tako blizu doma. Tedaj smo za-slišali godbo. Skozi razprskane šipe smo videli, da gre mimo pogreb. Spredaj vo-jaška godba, vojaki, fašistični oddelki, visoki komisar Grazioli, general in viso-ki častniki. Kar mraz me je oblił. Goto-vo bodo spet streljali talce, morda iz-med nas. Pred nožjo so nas 30 odpeljali v drugo sobo na nasprotnem koncu hod-nika. Ves večer smo potem ugibali, ali smo sedaj mi na boljšem ali oni, ki so ostali v prvi sobi. Dajali smo si korajžo, da bomo šli mi prvi domov, saj so bili med nami Vrhničani, ki so ves čas govo-rili, da so določeni za izpustitev. Drugi dan smo že zelo zgodaj vstali in nestrp-no čakali, kdaj bodo odločili kaj o naši nadaljnji usodi. Sila počasi je tekel čas. Hodili smo po sobi gor in dol in ugibali, kaj in kako. Sploh nismo bili sposobni govoriti kaj drugega. Ko je bila ura 10 proč, so prinesli mizico na hodnik pred naša vrata. Prihajali so karabinjerji iz pisarne, prinašali akte, debatirali in se prepirali, odhajali in se spet vračali, da je preteklo cele pol ure. Nato so pokli-cali Bartla, trgovskega pomočnika pri železninarju Brezniku, ugotovili vse nje-gove podatke, ga črtali na raznih sezna-mih, mu vrnili legitimacije in ga odslo-vili. Vprašal jih je, ali lahko gre domov, pa so odvrnili, da se razume. Skočil je po svoj plašč in zavoj, pomahali smo mu, pa ga že ni bilo več. Nato so na tak način obravnavali pet Vrhničanov, sila počasi med obilnim premetavanjem pa-pirja. Ti niso smeli oditi, ker so jih poz-neje celo skupino odpravili na postajo. Potem sem prišel jaz na vrsto. Ko sem opravil in dobil železniško legitimacijo in karto o identičnosti, ki so mi jo 27. februarja odvzeli, sem pograbil svoje stvari in hotel oditi, pa so me pridržali, češ da morajo imeti mojo fotografijo. Odvedli so me na dvorišče, da je tam neki oficir fotografiral mene in še ne-kega fanta. Nato me je neki prijazni bri-gadir spremil do izhoda, odprl dvoriščna vrata in me spustil v Maistrovo ulico. Hitel sem skozi mesto pod Rožnik in ves srečen dospel do svojega stanovanja. Do-ma je bil samo mlajši, osemletni sin. Kar planil je k meni in se mi ovil okoli vratu. Nekaj časa sva se samo stiskala in božala. Kmalu sta prišla iz mesta tudi

žena in starejši sin. To je bilo prijetno, blaženo svidenje. Po tolikih stiskah in duševnem ter telesnem trpljenju kar naenkrat spet doma v družini, kar naenkrat spet človek! Sedli smo h kosilu, si pripovedovali, pa nismo vedeli prav, kje začeti in kaj povedati najprej. Spet sem imel domač kruh in domačo hrano. Kruh sem poljubil, preden sem prvi košček nesel v usta.

Popoldne sva z ženo že tekala po mestu in obveščala svojce tistih, ki so prišli s transportom, pa so še čakali v vojašnici. Dva tedna sem nato obiskoval družine tovarišev internirancev in jim pojasnjeval razmere v Gonarsu. Že prvo popoldne so prišli nekateri k meni na dom: Cirmanova žena s sinkom, žena slikarja Draga Vidmarja s hčerjo in starši dvojčkov Suknaičev, benjaminčkov mladinske barake. Vsak dan so se nato oglašali svojci drugih tovarišev iz Ljubljane in okolice. Takoj sem nastopil spet službo in se zahvalil načelniku dr. Lovru Sušniku, ki je veliko pripomogel, da sem se vrnil domov.

Vojno sodišče

Mislil sem, da sem prost, a formalno še nisem bil prost. Čez nekaj tednov sta prišla pome dva karabinjerja in me od-

vedla pred vojno sodišče (Tribunale Militare di Guerra), kjer je preiskovalni sodnik kapetan Ravella vodil razpravo o tožbi policije, ki me je obtoževala protidržavne propagande in udeležbe pri prevratnem združenju. S svojo šepavo italijanščino in s pomočjo nekega pravnikarja Slovenca, ki je gladko govoril italijansko, sem pripovedoval, da imam kot muzejski sodelavec navado iz lastnega zanimanja registrirati izredne dogodke v javnosti brez namena, da bi to uporabil v kakršnokoli propagando in brez zveze s kakršnimkoli združenjem. Konec septembra sem nato prejel oprostilno sodbo v italijanščini: »V imenu njegovega veličanstva Viktorja Emanuela III., po milosti božji in volji naroda kralja Italije in Albanije, cesarja Etiopije...« Najprej je navedena obtožba, potem ugotovitev, da je bil utemeljen sum policije, vendar ni dokazov o prevratni propagandi in je upoštevanja vredno obtoženčevo zasebno, diletantsko zanimanje za dogodke ob racijah brez zveze s kakim protidržavnim združenjem. Na koncu je sklep, naj se proti obtožencu ne postopa. Hkrati z razsodbo mi je sodišče vrnilo fotoaparar in razvit film z zadevnim posnetkom, ki me je stal dobre tri mesece različnih zaporov in internacije v Gonarsu.

Francè Planina

POJASNILO

V predzadnjih Loških razgledih XXIII (1976), ki so izredno bogati, je tudi Prispevek h kroniki Škofje Loke. V njem na str. 402 ob 22. juliju 1976 beremo, da je recital o dražgoških dogodkih pripravil Janez Vrhunc. To pa ni povsem točno. Če se že omenja ime pripravjalca oz. izvajalca kakega dela, potem prosim, da to popravite oz. dopolnite takole:

Recital za to proslavo sem na željo organizatorjev že več kot dva meseca pred izvajanjem napisal podpisani. Seveda je bilo treba marsikaj predelati, izpiliti, dodati, še več pa izpustiti, vendar sem avtor jaz. Režiser Janez Vrhunc pa je tekst res precej predelal (ob raznih zapletih) in s pomočjo Zdenka Furlana celotno prireditve režiral in vodil.

Naj ob tem povem, da sem se pri tem posluževal svojih zgodovinskih dognanj,

seveda pa, zaradi simbolike in umetniške moči, Prešernovih, Cankarjevih, Župančičevih, Kajuhovih in Borovih del. Vendar pa sem ves vezni tekst napisal sam in pri tem prvič objavil nekaj svojih verzov. Da ne bi kdo o tem podvomil, jih nekaj citiram:

»Vsem, ki so v trdo orali, / vsem, ki niso se z bali dvigniti svojih pesti!« Ali: »Skloni se človek, k zemlji dobrotni, / da čut' l utripe dobrotnih boš src.« Ali pa: »Pa kmetom upornim se v duhu pridruži, / ki »Pravdo so staro« pisali s krvjo!« Pa proti koncu: »Jaz in vsi novi Jernejci v naši domovini smo že tudi prihodnost...« in tako naprej in podobno. Glede tega sem protestiral tudi v Glasu, ki je potem prinesel popravek. Saj je bilo kar čudno, da je bil v Glasu kot avtor recitala potem imenovan drugi, če-